

Michalina Surma

Kategoria „dawności” w świadomości językowej mieszkańców wsi Ocieszyn (pow. obornicki)

Podczas badań terenowych często uzyskuje się informacje, że coś jest „dawne”, coś „było dawno”. Respondenci, zależnie od przynależności pokoleniowej, odnoszą się do opozycji czasowej „dawno – teraz”, „kiedyś – dziś”, różnicując znaczenie poszczególnych leksemów. Z jednej strony temporalne wykładniki pozwalają lepiej dostrzec zmiany zachodzące na wsi¹, z drugiej słowo *dawne* bywa wielokrotnie używane intuicyjnie. To, co dla użytkowników polszczyzny ogólnej rozumiane jest jako „dawność”, czyli ‘odległa przeszłość’², nie zawsze okazuje się jednoznaczne w świadomości językowej mieszkańców wsi. Kategoria „dawności” pełni dla kolejnych pokoleń posługujących się gwarą tę samą funkcję, odsyłając do przeszłości. Różnie jednak ta przeszłość bywa przez nich rozumiana.

Celem artykułu jest przyjrzenie się kategorii „dawności” obecnej w języku mieszkańców wsi. Kategorię „dawności” wiąże ze zróżnicowaniem semantycznym leksemów nacechowanych temporalnie, które odnoszą się do opozycji czasowej „dawno – teraz”, „kiedyś – dziś” w świadomości językowej mieszkańców wsi i postrzegam ją jako warunkowaną przynależnością pokoleniową. Na podstawie materiałów dotyczących pola tematycz-

¹ H. Pelcowa, *Dawna rzeczywistość wiejska w językowo-kulturowym obrazie współczesnej wsi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2016, t. LXIII, s. 123–124, *eadem*, *Wypowiedź gwarowa jako typ przekazu kulturowego łączącego przeszłość i współczesność*, w: *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku, 1*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 89.

² *Dawność*, w: *Słownik języka polskiego PWN* [online], <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dawno%C5%9B%C4%87.html> [dostęp online: 30.03.2020].

nego WESELE zgromadzonych we wsi Ocieszyn (gmina Oborniki, powiat obornicki) wskażę, jak określana jest kategoria „dawności” w świadomości językowej mieszkańców wsi. Przeanalizuję przede wszystkim leksykę, która wartościuje wypowiedzi informatorów temporalnie. Przegląd wybranych leksemów wiążących się z kategorią „dawności” umożliwi wskazanie rodzajów odniesień czasowych w języku mieszkańców wsi oraz pozwoli na zobrazowanie wpływu przynależności pokoleniowej informatora na różne rozumienie leksemów *dawno, dawniej*.

Podstawę materiałową stanowią fragmenty przetranskrybowanych rozmów z informatorami, które dotyczyły pola tematycznego WESELE. Materiał – zbierany zgodnie z zasadami przyjętymi w Pracowni Dialektologicznej UAM³ – pozyskałam podczas badań terenowych przeprowadzonych we wsi Ocieszyn w okresie od kwietnia 2018 do stycznia 2019 roku.

W ramach ekscerpcji materiału ze środkowej Wielkopolski przeprowadzono rozmowy dotyczące pola tematycznego⁴ WESELE z siedmioma respondentkami należącymi do różnych generacji. Pojęcie „pokolenia” utożsamiam z przynależnością generacyjną (młodość, dojrzałość, starość). W pracy wydzielam trzy podstawowe grupy interlokutorów, co wiąże się z trychotomicznym podziałem pokolenia łączącym badania socjolingwistyczne⁵

³ J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2003, t. 12, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, s. 131–136.

⁴ Pojęcie „pola tematycznego” opieram na zagadnieniach związanych z polem znaczeniowym (zob. D. Buttler, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” 1967, nr 2, s. 41–59; W. Miodunka, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa–Kraków 1980; R. Tokarski, *Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*, Warszawa 1984) i tematycznym podziałem słownictwa (zob. Z. Cygal-Krupa, *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków 1986; *eadem*, *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego (na wybranych przykładach)*, Kraków 1990; A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, *Słownictwo gwary miejskiej Poznania w ujęciu tematycznym*, Poznań 2018, s. 17–32; D.K. Rembiszewska, *Słownictwo tematyczne w dwudziestowiecznych opracowaniach leksykograficznych*, „Poradnik Językowy” 2005, nr 8, s. 37–52), które w badaniach dialektologicznych na etapie eksploracji terenowych dzięki ograniczeniu się do konkretnego pola pozwalają na określenie tematyki i zawężenie przedmiotu badań celem zebrania bogatszego materiału.

⁵ M. Sagan-Bielawa, *Historyczna i ahistoryczna koncepcja pokolenia w polskich badaniach socjolingwistycznych*, w: *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice*, red. K. Wojtczuk i M. Jasińska, Siedlce 2011, s. 21–28; *eadem*, *Pokolenie w polskich badaniach socjolingwistycznych*, w: *Symbolae grammaticae in honorem Boguslaj Dunaj*, red. R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora, Biblioteka „LingVariów”, t. 9, Kraków 2010, s. 497–502.

i dialektologiczne⁶. Grupy charakteryzuję jako: starszą (II: osoby urodzone w latach 1921–1945), średnią (III: 1946–1970) i młodszą (IV: 1971–1995)⁷. Jerzy Sierociuk wymienia jeszcze najstarszą grupę pokoleniową (I: osoby urodzone przed 1920) oraz najmłodszą (V: osoby urodzone po 1995), nie miałam jednak możliwości przeprowadzenia wywiadów z osobami urodzonymi w tym okresie⁸. W tabeli poniżej wskazano przynależność pokoleniową informatorów. Do ich wyróżnienia użyto trzyliterowego oznaczenia, na które składają się dwie pierwsze litery nazwiska oraz pierwsza litera imienia zgodnie z rozwiązaniem stosowanym w Pracowni Dialektologicznej UAM⁹.

Pokolenie II (1921–1945) starsze	Pokolenie III (1946–1970) średnie	Pokolenie IV (1971–1995) młodsze
ToS – ur. 1922 r.	WoC – ur. 1949 r.	JaE – ur. 1979 r.
BuK – ur. 1928 r.	NaM – ur. 1949 r.	
NaT – ur. 1938 r.	MrH – ur. 1957 r.	

Tabela 1. Przynależność pokoleniowa informaterek

Respondenci, których wypowiedzi wykorzystano w niniejszej pracy, to kobiety mieszkające w Ocieszynie od urodzenia bądź pochodzące z bliskiej okolicy, a miejscowość zamieszkujące od co najmniej trzydziestu lat. Taki dobór był zamierzony ze względu na specyfikę zagadnienia. Wśród osób, które żyją w Ocieszynie od dłuższego czasu, nie było takich, które przeniosły się z miasta na wieś (sytuacja przeprowadzki dotyczy jedynie osób

⁶ J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne...*, B. Osowski, *Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego. Gospodarz*, Poznań 2018; *idem*, *Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego. Gospodyni*, Poznań 2018.

⁷ J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne...*

⁸ Pojęciu „pokolenia” i sposobowi wydzielenia poszczególnych grup generacyjnych swoje prace poświęcili również S. Dubisz (*Kategoria pokolenia w badaniach lingwistycznych*, w: *Dialog pokoleń. W języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury. Praca zbiorowa*, red. E. Wierzbicka-Piotrowska, Warszawa 2015, s. 33–40), Z. Gołąb (*O zróżnicowaniu wewnętrznym gwary podhalańskiej*, „*Język Polski*” 1954, R. XXXIV, s. 85–111), W. Miodunka (*op.cit.*), M. Ossowska (*Koncepcja pokolenia*, w: *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, Kraków 1983, s. 500–503) i B. Wierzchowska (*Różnice w mowie pokoleń*, „*Poradnik Językowy*” 1952, z. 9, s. 13–24).

⁹ Por. J. Kobus, *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań 2015, s. 32.

bardzo młodych, które mieszkają we wsi od niedawna i należą do IV grupy pokoleniowej¹⁰).

Problematyka temporalnego zróżnicowania wypowiedzi w języku mieszkańców wsi i zmian odzwierciedlających się w ich mowie od dawna jest przedmiotem zainteresowania dialektologów. Tematykę tę podejmowali w swoich pracach w odniesieniu do zmian pokoleniowych, przemian w świadomości językowej mieszkańców wsi oraz zmian w postrzeganiu przeszłości i teraźniejszości m.in. Stanisław Cygan¹¹, Halina Pelcowa¹², Halina Kurek¹³, Jerzy Sierociuk¹⁴ i Justyna Kobus¹⁵. „Dawność” w świadomości językowej mieszkańców wsi uwidaczniającą się w formułowaniu przez nich temporalnych opozycji „teraz – kiedyś”, „dziś – niegdyś”, „teraz – dawno” badała Pelcowa. Jej zdaniem daje to możliwość wydobycia różnic kulturowych między wsią dawną a współczesną¹⁶. Badaczka zauważyła również łączenie elementów przeszłości rodzinnej i kulturowej za pośrednictwem podwójnej perspektywy tego, co dawne¹⁷. Z kolei Kobus, opisując kwalifikowanie temporalne jednostek leksykalnych w języku mieszkańców wsi wielkopolskiej, prezentowała szereg przykładów wchodzących w skład wyróżnianej przez siebie kategorii „dawności” na przykładzie dwóch pokoleń: 1921–1945 i 1946–1970¹⁸.

W poruszanej tematyce niezwykle istotne, prócz samej świadomości językowej mieszkańców wsi, są przemiany, które bezpośrednio wpłynęły na respondentów. Współczesna wieś i jej mieszkańcy podlegają w XXI wieku intensywnym zmianom społeczno-gospodarczym, co odbija się w badaniach terenowych. Przeobrażenia zachodzące na obszarach wiejskich są widoczne

¹⁰ Z uwagi na możliwość przeniesienia tradycji z innego obszaru bądź bazowania na doświadczeniach rodziców niezamieszkujących Wielkopolski nie brałam pod uwagę takich osób przy przeprowadzaniu nagrań.

¹¹ S. Cygan, *Różnice w mowie pokoleń na Kielecczyźnie*, w: *Polszczyzna regionalna Mazowsza i Podlasia*, Łomża–Warszawa 1993, s. 93–104; *idem*, *Przemiany świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*, Kielce 2011.

¹² H. Pelcowa, *Pokoleniowość i sytuacyjność – dwa istotne czynniki różnicowania się języka mieszkańców współczesnej wsi*, „Gwary Dziś” 2006, nr 3. *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, s. 139–154; *eadem*, *Wypowiedź gwarowa jako typ przekazu kulturowego łączącego przeszłość i współczesność*, w: *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku, 1*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006.

¹³ H. Kurek, *Zróżnicowanie polszczyzny wiejskiej a czynniki pozajęzykowe*, „Gwary Dziś” 2006, nr 3. *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, s. 53–58.

¹⁴ J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne...*

¹⁵ J. Kobus, *op.cit.*

¹⁶ H. Pelcowa, *Dawna rzeczywistość wiejska...*, s. 123–124.

¹⁷ *Ibidem*, s. 123.

¹⁸ J. Kobus, *op.cit.*, s. 92–99.

nie tylko ze względu na odejście od monokulturowości i jednorodności zawodowej¹⁹ czy zmiany sposobu uprawy roli, ale również warunkowane tym zmiany wewnątrz społeczności wiejskiej²⁰. W strukturze pokoleniowej można również dostrzec tendencje świadczące o istotnych przemianach wśród samych mieszkańców wsi. Należy zauważyć, że obok ludności zasiedziałej (która, choć idzie z duchem czasu, nadal pracuje na wsi) żyją osoby większość czasu spędzające w miastach, gdzie pracują. Na wieś migrują także mieszkańcy miast, dlatego nie można mówić o ich zakorzenieniu na wsi, choć ta jest ich miejscem bytowania. Przemiany społeczno-gospodarcze i cywilizacyjne nie pozostają bez wpływu na przeobrażenia interesującego mnie języka mieszkańców wsi. Jak zauważa Sierociuk: „To nie jest już zakładana jednorodność populacyjna (ludność zasiedziała) i językowa – obok użytkowników gwary są ludzie posługujący się różnymi odmianami języka ogólnego”²¹.

Wobec zmian w mowie osób mieszkających na wsi zachodzi transformacja orientacji metodologicznej w badaniach dialektologicznych, w wyniku której badaniami terenowymi obejmuje się nie tylko najstarszych mieszkańców wsi czy osoby zajmujące się pracą na roli, ale także pozostałych, na których język wpłynęła migracja między ośrodkiem wiejskim a miejskim. Zmienia się więc nie tylko mowa mieszkańców wsi, ale także sama osoba informatora. Ogromną rolę w tym wypadku odgrywa przynależność pokoleniowa respondentów²², wywierająca bezpośredni wpływ na ich świadomość językową, którą rozumiem za Ireną Szczepankowską jako „intuicyjną umiejętność porozumiewania się i wyboru różnych form językowych, jak również werbalizowaną niekiedy refleksję dotyczącą własnego sposobu mówienia i języka innych osób oraz środowisk”²³.

Bazując na pokoleniowym uwarunkowaniu znaczenia tego, co „dawne”, co „było dawno” i odwołując się do leksyki determinującej wypowiedzi

¹⁹ J. Sierociuk, *Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania*, „Gwary Dziś” 2016, nr 8, s. 68.

²⁰ *Idem*, *Socjologiczny kontekst badania języka mieszkańców wsi*, „Gwary Dziś” 2017, nr 4, *Konteksty dialektologii*, s. 325.

²¹ *Idem*, *Dynamika przeobrażeń...*, s. 72.

²² Wspomniana przynależność pokoleniowa, którą zgodnie z klasyfikacją Sierociuka wyznaczam na podstawie cezury dwudziestu pięciu lat: I (urodzeni przed 1920 rokiem), II (1921–1945), III (1946–1970), IV (1971–1995), V (1996 i później) (J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne...*), nakłada się w ten sposób na kategorię „dawności”.

²³ I. Szczepankowska, *Pokoleniowe uwarunkowanie współczesnej świadomości językowej mieszkańców wsi*, w: *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Różnice w mowie pokoleń*, Łomża–Warszawa 1993, s. 87.

respondentów temporalnie, chciałabym wykazać, że kategoria „dawności” w świadomości językowej mieszkańców wsi zasadniczo zależna jest od pokolenia. W zestawieniu skupię się na formach przymiotnikowych i przysłówkowych *dawno, dawniej, dawny, wcześniej, kiedyś, dawniejszy* oraz wyodrębnię formy opisowe. Należy zauważyć, że rozpoznanie rozumienia „tego, co dawne” zostało zawężone. Zdecydowałam się na pominięcie czasowników w odpowiednich formach czasowych ze względu na fakt, że niektóre z respondentek posługiwały się wyłącznie czasem przeszłym, przez co mimo nacechowania temporalnego nie możemy uznać tego za wykładnik kategorii „dawności”. Nie analizowałam również form opisowych typu: *za moich czasów (w moich czasach), gdy, nigdy, podczas wesela* z uwagi na brak precyzji w stosowanych jednostkowo określeniach w wypowiedziach informatek.

Leksykę związaną z kategorią „dawności” obecną w świadomości językowej mieszkańców wsi wielkopolskiej możemy podzielić ze względu na dwa kryteria. Pierwszym z nich będzie możliwość ulokowania „dawności” w czasie w przypadku wskazania (grupa I) bądź braku odniesienia (grupa II) do konkretnej daty przez respondentów. Zgodnie z podziałem opartym na wyznaczniku CZAS będziemy mieli więc do czynienia z formami przysłówkowymi i przymiotnikowymi, np. *dawno, dawniej, wcześniej, kiedyś, dawniejszy*, które nie będą odsyłać nas do konkretnego momentu dziejowego. Choć są one w dużej mierze obecne również w polszczyźnie ogólnej, okazują się nie do końca tożsame pod względem znaczeniowym z rozumieniem utrwalonym w języku mieszkańców wsi. Możliwość ulokowania wypowiedzi w czasie będzie wiązała się natomiast z formami opisowymi, np. *jak ja ślubowa-am, jag u mojej siostry, jag już moje dzieci były dorosły*, które pozwalają na wskazanie, jak dawno miały miejsce wydarzenia opisywane przez informatorów na podstawie ich prywatnych biografii.

Ulokowanie „dawności” w czasie rzeczywistym	Brak ulokowania „dawności” w czasie rzeczywistym
Formy opisowe typu: <i>w czasie wojny w czterdziestym czwartym, krótko po wojnie, trzynaste lat tymu</i>	Przysłówki: <i>kiedyś, dawno, dawniej, wcześniej</i> i przymiotniki: <i>dawniejszy, wcześniej</i> użyte w celu nawiązania do momentu w czasie historycznym
Formy opisowe typu: <i>jag ja ślubowałam, jag moja mama była młoda, jag już moje dzieci były dorosły</i>	Przysłówki: <i>kiedyś, dawno, dawniej, wcześniej</i> i przymiotniki: <i>dawniejszy, wcześniej</i> użyte w celu konfrontacji przeszłości z teraźniejszością

Tabela 2. Podział ze względu na wyznacznik CZAS

Ogólnikowe formy, które nie odsyłają nas do rzeczywistości (brak możliwości odniesienia), będą częściowo wiązać się z drugim kryterium. Dla niego zasadniczą kwestią jest rodzaj nawiązania – do „dawności” i czasu postrzeganego z perspektywy rodziny lub historii. Na podstawie wyznacznika PERSPEKTYWA będziemy dzielić materiał ze względu na rodzaj odniesienia, czyli wskazanie na czas rodzinny, np. *ja u mnie to, bo moja kuzynka, jag moja mama była młoda*, lub czas historyczny, np. *w czasie wojny w czterdziestym czwartym, krótko po wojnie, trzynaście lat tymu*. W przypadku czasu rodzinnego, podobnie jak przy formach opisowych związanych z określeniem „dawności” z perspektywy respondenta, mamy do czynienia z umownym definiowaniem tego, co „dawne”, co „było dawno”. Z kolei w przypadku historii punktem wyznaczającym opozycję „dawno – teraz” jest II wojna światowa. Z tym wydarzeniem informatorzy najczęściej kojarzą kategorię „dawności” w ujęciu historycznym. PERSPEKTYWA niejednokrotnie będzie wiązać się z emocjonalnym ujęciem rzeczywistości – osoby mówiące określają „dawność” z perspektywy tego, co jest dla nich ważne, istotne (stąd być może wyraźna przewaga ilościowa form odnoszących się do czasu rodzinnego).

Perspektywa – czas rodzinny	Perspektywa – czas historyczny
Formy opisowe typu: <i>jag ja ślubowałam, jag moja mama była młoda, jag już moje dzieci były dorosły</i>	Formy opisowe typu: <i>w czasie wojny w czterdziestym czwartym, krótko po wojnie, trzynaście lat tymu</i>

Tabela 3. Podział ze względu na wyznacznik PERSPEKTYWA

Przeprowadzone badania terenowe pozwalają na dokonanie przeglądu materiału, który zaprezentuję w kontekście wyznacznika CZAS. Drugie z kryteriów – PERSPEKTYWA – będę stosować pomocniczo przy omówieniu czterech rodzajów odniesień czasowych, które wyróżniam:

Ia. Formy opisowe typu: *w czasie wojny w czterdziestym czwartym, krótko po wojnie, trzynaście lat tymu* umożliwiające wskazanie konkretnego momentu dziejowego, w tym bezpośrednio odnoszące się do czasu historycznego. Najstarsze informatorki z II pokolenia (1921–1945) posługiwały się wskazaniem „dawności” danego wydarzenia przy użyciu dat głównie w informacji o respondencie podawanej na początku rozmowy, później warunkując to, jak dawno coś miało miejsce na podstawie czasu rodzinnego. Formy opisowe uwzględniające czas historyczny pojawiają się w wypowiedziach przedstawicielek III (1946–1970) i IV (1971–1995) pokolenia.

Sposób wykorzystania dat i wydarzeń historycznych w ramach kategorii „dawności” widzimy m.in. w przytoczonych wypowiedziach JaE i MrH²⁴:

*ovej no ... przeważnie w białe suknie ... białe suknie ... był okres że miały albo abo ... kremowe takie ekri albo niebieskie ... no to ile to ... z czterdzieści lat tymu to chyba tak ... pamiętam że były m... jakieś modne ... abo niebieskie albo takie jakieś tam kremowe no ... no albo długie albo krótkie no ... no bo ja wiem ... gdzieś tam ... z **pie**dziesio**t sześćdziesio**t lat tymu to to to ... to chodzili ... no ... **czterdzieści jeszcze** by ... no ... to to młode panny miały nawet krótkie ... co niektórzy mówili nawet że potem tam ... ryⁿkawy wypruli albo reⁿkaw ucieli i i ... jakoś była tam tak jakoś skloszowana że ... ta suknia ... że potym suknie ... oj jak by-a duga to jom te...go ucieli ... a jak była krótka no to jakoś jom tam troche dekolcik zrobili albo ... i była suknia do noszenia jeszcze ... albo nawet jak była biała to jom tam ... jakoś tam gdzieś dali do ufarbowania ... bo coś był inny kolor i było jakoś tak zaoszczeⁿdzone jakby to tak mówioⁿc ... nie?... [MrH];*

*to zależy pewnie od miłości do tego dziecka ... ale bardzo czeⁿsto właśnie też rodzina uważała że ... dziewczyna okryła się hańbom ... i to wcale też nie jest takie odległe bo tu ... też z mojej rodziny ... mamy siostra ... starsza siostra od mamy zresztom ... szesnaście lat starsza także wieⁿc mama jes ... była czterdziesty czwarty no to tam ... musia by sobie policzyć który rocznik ... i ... to też były czasy ... ale .. i ona ślubowała zaraz krótko ... krótko też tam ... no bo to szesnaście lat ... **krótko po wojnie** ... [JaE].*

Ib. Formy opisowe typu: *jag ja ślubowałam, jag moja mama była młoda, jag już moje dzieci były dorosły* dające możliwości osadzenia w czasie dzięki znajomości biografii prywatnej wiążą się z rozumieniem czasu i kategorii „dawności” z perspektywy rodzinnej. Przykłady te łączą w sobie oba kryteria – możliwość osadzenia w konkretnym czasie oraz rodzaj odesłania projektowany w wypowiedzi informatorów. Dla respondentek z pokolenia średniego (III, 1946–1970) i młodszego (IV, 1971–1995) odwołanie ma służyć jedynie określeniu ‘jak dawno’. Z kolei w przypadku przedstawicielek pokolenia najstarszego (II, 1921–1945) przywołanie faktów z życia rodzinnego staje się pretekstem do podejmowanej przez nie próby określenia momentu

²⁴ Zasady zapisu fonetycznego zostały oparte na rozstrzygnięciach przyjętych w Pracowni Dialektologicznej UAM (por. J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współdziałaniu środowisk lokalnych*, w: *Studia Dialektologiczne IV*, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków 2010, s. 135–143). Wyłuszczenia w transkrybowanych tekstach pochodzą od autorki artykułu.

dziejowego. Widać to na przykładzie wypowiedzi NaT, która jako jedyna próbuje określić moment pojawienia się *polteru*²⁵ w Ocieszynie, mówiąc, że:

kiedyż nie było jeszcze ... jag już ... jag już no ... jag już moje dzieci były dorosły to dopiero zaczęły ... zaczęło sie ... [NaT];

porter to tylko mar... kto miał ... tylko miał ... miała ta ... tylko miała mama [córka NaT] nikt wie^ocej [NaT].

W wypowiedziach młodszych mieszkank Ocieszyna: NaM, MrH, JaE przywoływana przez nie kategoria „dawności” daje jedynie możliwość określenia stopnia dawności wydarzeń poprzez wskazanie osób z rodziny, które daną rzecz pamiętają (ja, mama, siostra):

jag ja ślubowała(m) to porter był dzień przed weselem ... teraz jest tydzień przed weselem z racji tego żeby panna i pan młody się wyspali i odpoczęli ... dniowe ... nie? ... [JaE];

jag moja mama była młoda ... urodz... moja mama sie urodziła w czasie wojny w czterdziestym czwartym ... no to jak tam miała te ... powiedzmy ... sesnaście siedem... bo to kiedyś też wcześniej zachodzono w cio^oże ... szesnasolatki już ślubowały ... [JaE];

wiesz co ... no tag ... ja mia-am jeszcze ... nie wiesz ... że u mamy na weselu mia-am kawalera naprzykad jednego ... no ... no i u mamy na weselu tak pech chciał ... że sie spotkałam z nim i ... takiego starego dziadka sobie wzięłaś ... a on mi takie listy pisał ... nie ... że cie kocham szczerze twego liścikowi wierze tos nie wiem coś tygo ... bo wy ... zauważyłam cie... wuja bo przystojny był ... no nie wim co mi strzeliło ... no ale pół roku po tym dosta-am jeszcze list ... po ślubie ... [NaM];

jak od mojej siostry dziewczyny za mo^oż wychodziły to mieli w miejscowej sali tam ... to ... kucharki wychodziły ... tam jesze zanim ... zanim ... zanim wszyscy z samochodów powysiadali młodzi nadjechali blisko i z... zbliżyli się do drzwi i tam zapukali ... no wie^oc ... kucharki otwierały i to^m ... tym chlebem i solom ich powitali [MrH].

²⁵ Oprócz określenia *polter* na oznaczenie zwyczaju bicia szkła w wieczór przed ślubem informatorki używały również leksemów *porter* i *polteram*.

IIa. Przysłówki: *kiedyś, dawno, dawniej, wcześniej* i przymiotniki: *dawniejszy, wcześniejszy* niewskazujące na moment w czasie historycznym (nieokreśloność). Formy te pojawiają się w wypowiedziach osób z III (1946–1970) i IV (1971–1995) pokolenia. Informatorki, posługując się kategorią „dawności” w swoich wypowiedziach, nie odnoszą się ani do konkretnego okresu w dziejach historii, ani nie opierają pojęć „dawny”, „kiedyś” na biografii prywatnej. Użycie tych leksemów wiąże się z sugestią, że mówią o czasach bardzo odległych. Nie jest to jedynie odniesienie do pokolenia poprzedniej epoki, ale nieżyjących od bardzo dawna, przez co mamy do czynienia z pewną nieokreślonością kategorii „dawności”.

Tendencję tę obrazują następujące fragmenty wypowiedzi MrH należącej do pokolenia III i JaE będącej jedyną przedstawicielką pokolenia IV wśród moich informaterek:

*no rodzice ... zależy jak k... zależy ile mieli samochodów ... nie? ... jak mieli wie^ecej to jechali ... jechali ... młody jechał z kierowco^m ... a jak ... a jak ... nie mieli czym sie zabrać to jechali wszyscy razem ... nie? ... no albo albo powózko^m albo jak to **kiedyś** tam ... tym ... no jak to mówili ... bryczka ... nie powózka tylko bryczka konna ... no to to ... [MrH];*

***dawniej** to ... cze^esto brano pod uwagę zdanie rodziców ... dużo^m role odgrywał też status ... czyli majo^otek jaki osoby miały ... a cze^esto też ... było tak że ... najbliższe osoby które mieszkały gdzieś tam w pobliżu ... po prostu ... zes... brały ze sobo^m ślub ... bo nik nie jeździł gdzieś na dal... jakieś dalsze odległości ... na jakieś dalszego odległości ... tylko brał po prostu za żone czy za me^oża ... no ... osobe z najbliższego otoczenia ... [JaE];*

*na pewno jako go... na czy nie wiem jak ... tak w **dawniejszych czasach** ... ale tu jak Henia siostra ślubowała no to oni właśnie tych swatów ... to akurat małżeństwo było które ich ... skojarzyło y oni byli i ... i byli traktowani jako honorowi goście tak naprawdę ... nie? ... może w... **wcześnie** ... może y jakiś tam ... **wcześniejszych czasach** on wie^okszo^m role spełniał ... ale tu akurat ... z tej jak ... jak tutej Henia siostra opowiadała ... no to oni byli jako honorowi goście ... mimo że nie byli spokrewnieni z ... z rodzin^om ... [JaE].*

IIb. Przysłówki: *kiedyś, dawno, dawniej, wcześniej* i przymiotniki: *dawniejszy, wcześniejszy* użyte w celu konfrontacji przeszłości z teraźniejszością. Formy te pojawiają się w wypowiedziach osób z II (1921–1945), III (1946–1970) i IV (1971–1995) pokolenia. Zależnie od przynależności generacyjnej

kształtuje się jednak kategoria „dawności” – przedstawicielki średniego i młodszego pokolenia ponownie odnoszą się do czasów bardzo dawnych, a w ich wypowiedziach mamy do czynienia z nieokreślonością. Z kolei dla informaterek z pokolenia najstarszego (II, 1921–1945) charakterystyczne jest, że „to, co dawne” rozumieją przez pryzmat własnego istnienia – „dawne” jest to, co przed ich urodzeniem, a terażniejsze – to, co charakterystyczne dla ich czasów. By zaprezentować tę różnicę, zestawmy fragmenty wypowiedzi NaT – przedstawicielki pokolenia II:

jo-o wjim-m ja tygo nie widzia-am ... mnie nikt nie swatował ... no i ... moje dzieci tyż nikt nie swatował każdy sam poszukał sobie ... to było kiedyż ... a tero już raczyj nie ... w moji ... jag ja żyłam to już nie ... każdy sam ... jedyn drugiego ... sobie ... wybrał ... i ... i ... ij ... i do tego dożył żeby ... był razem ... o ... [NaT]

z kategorią „dawności” prezentowaną w fragmentach rozmów z MrH i JaE:

teroz nie tego ale kiedyś ... kiedyś to raczyj rodzice ... nie?... tyż decydowali o tym kto... kto kto kto wchodzi wchodzi do rodziny ... nie?... [MrH];

teroz so^m czy ... czy ... trzy mieśioⁿce ... a kiedyś jak tego to ... miesioⁿc przed także ... że ... teraz są ile dwie zapowiedzi chyba ... [MrH];

kiedyż pewnie tak ... ale teraz ... no bo to jednak te ciasta to wszystko musia-o być ... no był to goroⁿcy ... goroⁿcy dzień nawet ... no przede wszystkim dla panny młodej która musia-a wszystko przygotować od strony takiej gastronomicznej nie?... [JaE].

Powyższa prezentacja materiału pozwala interpretować kategorię „dawności” obecną w języku mieszkańców wsi jako zależną od pokoleniowego zróżnicowania społeczności wiejskiej. Jak da się zauważyć – wyłącznie przy oznaczeniu przynależności pokoleniowej informatorów można interpretować samą „dawność”, jak i całą kategorię jako nietożsamą z ogólnopolskim rozumieniem wskazującym jedynie na odesłanie do czasów dawnych. W wypowiedziach informaterek kwalifikatory temporalne są różnie przez nie rozumiane, co wskazuje zaproponowany podział.

Przegląd materiału dotyczącego kategorii „dawności”, a raczej jej drobnego wycinka, z pewnością dał możliwość zilustrowania roli przynależności pokoleniowej w kształtowaniu się odbioru pojęcia czasu i jego przemian w świadomości językowej mieszkańców wsi. „Dawne” dla najstarszych mieszkańców wsi wiązane jest z jednostką – perspektywą własnego istnienia

i życia rodzinnego. Z kolei w świadomości językowej informaterek ze średniego i młodszego pokolenia kategoria „dawności” bywa wiązana nie tyle z rodziną, co przede wszystkim z nieokreślonością i określonością. Pierwsze wiąże się z czasem pokoleń od dawna nieżyjących, a drugie – z konkretnymi wskazaniami odnoszącymi się do historii. Zarówno to, co nieprecyzyjne, jak i dokładne w kategorii „dawności” obecnej w świadomości językowej osób żyjących w powojennej Polsce nie występuje w takiej postaci w rozumieniu najstarszego pokolenia. Wskazanie leksyki o nacechowaniu temporalnym pozwoliło w dużej mierze na ukazanie szerokiego rozumienia tego „co dawne”, „co było dawne” przez respondentów, ale przede wszystkim umożliwiło podkreślenie istoty kwestii pokoleniowości w badaniach nad językiem mieszkańców wsi wielkopolskich.

Bibliografia

- Buttler D., *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” 1967, nr 2, s. 41–59.
- Cygal-Krupa Z., *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego (na wybranych przykładach)*, Kraków 1990.
- Cygal-Krupa Z., *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków 1986.
- Cygan S., *Przemiany świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*, Kielce 2011.
- Cygan S., *Różnice w mowie pokoleń na Kielecczyźnie*, w: *Polszczyzna regionalna Mazowsza i Podlasia*, Łomża–Warszawa 1993, s. 93–104.
- Dawność*, w: *Słownik języka polskiego PWN* [online], <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dawno%C5%9B%C4%87.html> [dostęp online: 30.03.2020].
- Dubisz S., *Kategoria pokolenia w badaniach lingwistycznych*, w: *Dialog pokoleń. W języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury. Praca zbiorowa*, red. E. Wierzbicka-Piotrowska, Warszawa 2015, s. 33–40.
- Gołąb Z., *O zróżnicowaniu wewnętrznym gwary podhalańskiej*, „Język Polski”, R. XXXIV, Kraków 1954, s. 85–111.
- Karaś H., *Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwar*, „Gwary Dziś” 2015, nr 7, s. 83–95.
- Kobus J., *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań 2015.
- Kurek H., *Zróżnicowanie polszczyzny wiejskiej a czynniki pozajęzykowe*, „Gwary Dziś” 2006, nr 3. *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, s. 53–58.
- Miodunka W., *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa–Kraków 1980.
- Osowski B., *Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego. Gospodarz*, Poznań 2018.
- Osowski B., *Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego. Gospodyni*, Poznań 2018.
- Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, w: *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, Kraków 1983, s. 500–503.
- Pelcowa H., *Dawna rzeczywistość wiejska w językowo-kulturowym obrazie współczesnej wsi*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2016, t. LXIII, s. 117–126.
- Pelcowa H., *Pokoleniowość i sytuacyjność – dwa istotne czynniki różnicowania się języka mieszkańców współczesnej wsi*, „Gwary Dziś” 2006, nr 3. *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, s. 139–154.

- Pelcowa H., *Wypowiedź gwarowa jako typ przekazu kulturowego łączącego przeszłość i współczesność*, w: *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku, 1*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 73–91.
- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M., *Słownictwo gwary miejskiej Poznania w ujęciu tematycznym*, Poznań 2018, s. 17–32.
- Rembiszewska D.K., *Słownictwo tematyczne w dwudziestowiecznych opracowaniach leksykograficznych*, „Poradnik Językowy” 2005, nr 8, s. 37–52.
- Sagan-Bielawa M., *Historyczna i ahistoryczna koncepcja pokolenia w polskich badaniach socjolingwistycznych*, w: *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice*, red. K. Wojtczuk i M. Jasińska, Siedlce 2011, s. 21–28.
- Sagan-Bielawa M., *Pokolenie w polskich badaniach socjolingwistycznych*, w: *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, red. R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora, Biblioteka „LingVariów”, t. 9, Kraków 2010, s. 497–502.
- Sierociuk J., *Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania*, „Gwary Dziś” 2016, nr 8, s. 64–78.
- Sierociuk J., *Socjologiczny kontekst badania języka mieszkańców wsi*, „Gwary Dziś” 2007, nr 4. *Konteksty dialektologii*, s. 325–336.
- Sierociuk J., *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2003, t. 12, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, s. 131–136.
- Sierociuk J., *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współdziałaniu środowisk lokalnych*, w: *Studia Dialektologiczne IV*, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków 2010, s. 135–143.
- Szczepankowska I., *Pokoleniowe uwarunkowanie współczesnej świadomości językowej mieszkańców wsi*, w: *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Różnice w mowie pokoleń*, Łomża–Warszawa 1993, s. 87–91.
- Tokarski R., *Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*, Warszawa 1984.
- Wierzchowska B., *Różnice w mowie pokoleń*, „Poradnik Językowy” 1952, z. 9, s. 13–24.

The „back then” category in the linguistic awareness of the inhabitants of the village of Ocieszyn (Oborniki powiat)

SUMMARY

The article presents the possibilities of perceiving the „back then” associated with the semantic differentiation of lexemes in the languages of rural residents for different generations. Referring to the time opposition „long – now”, „once – today”, I point to the conditioning of the understanding of what is „former”, „what was a long time ago” by means of a generation. The article focuses on the analysis of the terms „back then” in the language of rural residents representing various generations. The research basis is the material excerpted from recordings obtained in central Greater Poland in the village of Ocieszyn in the Oborniki powiat in the period from April 2018 to January 2019. The collected material was presented to using excerpts from the informants’ statements.

Key words: back then, former, language of the villagers, central Greater Poland, generation differentiation.

O Autorce

Michalina Surma - absolwentka filologii polskiej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, nauczycielka języka polskiego. Interesuje się językiem mieszkańców wsi i wpływem kultury na niego oraz leksykografią gwarową. Związana ze Studenckim Dialektologicznym Kołem Naukowym UAM.
E-mail: michalinajusik124@interia.pl